

ALEXIS DE TOCQUEVILLE'E GÖRE SİVİL TOPLUM

Murat TUMAY*
Firdevs OKATAN**

ÖZET

Sivil toplum, antik çağdan günümüze dek var olmuş bir kavramdır. Fakat anlam bakımından oldukça fazla değişikliğe uğramıştır. Sivil toplumu günümüzdeki anlamına yakınlaştıran Alexis De Tocqueville, 19. yüzyılda yaşamış Fransız bir düşünürdür. Aristokrasiden demokrasiye geçiş sürecinin yaşandığı bir devirde Tocqueville'e göre demokrasinin doğru şekilde işleyebilmesi için örgüt kurma hakkının vazgeçilmez olması gerekmektedir ve demokrasinin aksayan yanlarını düzeltecek olan mekanizma sivil toplumdur.

Anahtar Kelime: Alexis De Tocqueville, Sivil toplum, Demokrasi, Örgütlenme özgürlüğü, İnsan hakları

CIVIL SOCIETY ACCORDING TO ALEXIS DE TOCQUEVILLE

ABSTRACT

Sivil society is a concept that has existed from Ancient Times to the present day. However in terms of meaning, the concept has changed quite a lot. Alexis De Tocqueville, who make the civil society closer to the meaning of today, is a French philosopher of the nineteenth century. At a time of transition from aristocracy to democracy, according to Tocqueville to process democracy properly constitutional right to association is unalienable. Furthermore, mechanism to correct the shortcomings of democracy is sivil society.

Keywords: Alexis De Tocqueville, Civil society, democracy, Freedom of Association, Human Rights

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi

** Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı, siyaset bilimi veya insan hakları gibi alanların yanı sıra demokrasi, anayasa, adalet, eşitlik gibi konularla da yakından ilgilidir. Böylesine geniş alanı ilgilendiren bir kavramla ve onun içeriğiyle ilgili de pek çok eserin ortaya konması kaçınılmazdır. Antik çağdan günümüze kavram, içeriği bakımından oldukça değişikliğe uğramış olsa da kendisine gösterilen ilgi tükenmemiş aksine artarak devam etmiştir. Nitekim sivil toplumu anlatan, sivil toplumu tartışan, Türkiye’de ve Dünya’da sivil toplumun gelişimine değinen pek çok kitap, dergi, makale vs. karşımıza çıkmaktadır.

Asıl konumuz olan Alexis De Tocqueville’e göre sivil toplum; Tocqueville’in Amerika’da gördüğü dernek ve örgütlenme yoğunluğunun demokrasiyi güçlendirme ve devleti kontrol altında tutma gibi yararlar sağladığı kanaatine varmasıyla şekillenmiştir. Demokrasinin önemini yavaş yavaş anlaşılmasına başlandığı 1800’lü yıllarda yaşamış olan Tocqueville bir taraftan demokrasi, özgürlük, eşitlik kavramları ışığında sivil toplumun gerekliliğini, faydalarını anlatırken, diğer taraftan sivil toplum kavramını kendi düşüncesi çerçevesinde şekillendirmeye çalışmıştır.

Çalışmamızın birinci kısmında, sivil toplum kavramı üzerine bilgiler sunduktan sonra, ikinci kısım ile birlikte ünlü Fransız düşünür Alexis De Tocqueville’in bakışıyla sivil toplum konusunu ele almaya çalışacağız.

Ş I. GENEL OLARAK SİVİL TOPLUM KAVRAMI

“Sivil Toplum” kelimesi dilimize sonradan eklenmiş Batı kökenli bir kavramdır.¹Kavrama yüklenen anlam zaman içinde değişikliğe uğramış olsa da² düşüncel boyutunun gelişmesi 17. ve 18. yüzyıla dayanmaktadır.³

Sivil toplumun temellerinin atıldığı Antik Yunan’da sivil toplum ile devlet aynı anlamda kullanılırken, bir sivil toplum üyesi olmak ile yurttaş veya devletin bir üyesi olmak aynı anlamları karşılamaktaydı.⁴ Sivil topluma geçiş

¹ BOLAY, Hayri, “Sivil Toplum ve Manası”, *Yeni Türkiye*, S. 18, 1997, s.7

² İNAÇ, Hüsamettin- ERDOĞAN, Selami, “Farklı Kuramsal Perspektifler Çerçevesinde Sivil Toplum Tartışmalarının Karşılıklı Analizi”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*, S. 11, Ocak-2007, s. 2

³ YILMAZ, Aytekin, “ Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye”, ”, *Yeni Türkiye*, S. 18, 1997, s. 87; ONBAŞI, Funda, *Sivil Toplum*, L&M Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. 13

⁴ KEANE, John, “Despotizm ve Demokrasi”, *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, Der: John Keane, Çev: Levent Köker, Ayrıntı Yayınevi, Aralık 1993, s. 48, SAVRAN, Gülnur, “Sivil Toplumun Eleştirisi”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S: 5 Haziran- Temmuz 1984, s: 33

doğa durumunda özgür olan insanların sahip olduğu uyumun desteklenmesi ve pekiştirilmesidir.⁵

Sivil toplum ve devlet ayrımının, devlet yapısının sivil toplumun gelişimine daha uygun olması dolayısıyla Amerika’da ortaya çıktığını söylemek mümkündür.⁶ Sivil toplum ve devletin birbirinden ayrı olması toplumun siyasi yönlendirmelerden ziyade eşitlik, özgürlük gibi önemli ilkelerden hareket etmesinin önünü açmaktadır.⁷

Sivil toplum kavramının kelime anlamı ve kapsamı konusuna geçmeden önce sivil toplumun iç içe olduğu kavram olan demokrasiden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Demokrasinin Abraham Lincoln tarafından yapılmış ünlü tanımı şöyledir: *Demokrasi, halkın halk tarafından, halk için yönetilmesidir.*⁸ İlkçağda ortaya çıktıktan sonra tekrar yükselişi Yeniçağ aydınlanma çağına tekabül eden demokrasi, günümüzde kırılğan, kurulması ve kaldırılması bir çok etkene bağlı bir rejim olarak varlığını sürdürmektedir.⁹

Sivil toplum kavramının gelişimi konusunda Antik çağdan günümüze Aristoteles, Çiçero, Thomas Hobbes, Montesquieu, Gramsci gibi pek çok Batılı düşünür çalışmalar ve tartışmalar yapmıştır.¹⁰ Savran’a göre sivil toplum kavramı üzerindeki tartışmalar yalnızca “sivil toplum”un terminolojik anlamını ortaya koyma kaygısından öte kavramın siyasal ve ideolojik fikirlerin etkisinde kalmasından ileri gelmiştir.¹¹

A. SİVİL TOPLUM HAKKINDA

Sivil toplumu, özel bireyler tarafından oluşturulan, serbest bir şekilde örgütlenip faaliyet gösterebilen, *toplumun kolektif hayatını oluşturan*, bireyle devlet arasında yer alan *ara yapılar* olarak ifade edebiliriz. Çeşitli *etnik, dini, fikri veya hayri* nitelikteki bu topluluklarda esas olan gönüllülük ve rızadır.¹² Sivil toplum kuruluşları yardımlaşma, insan hakları, kadın ve çocuk hakları,

⁵ SAVRAN, Gülnur Acar, **Sivil Toplum ve Ötesi, Rousseau, Hegel, Marx**, Dipnot Yayınları, Ankara 2013, s. 36

⁶ KEANE, s. 49

⁷ SAVRAN, , “Sivil Toplumun Eleştirisi”, s. 40

⁸ ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, Eylül, 2012, s. 232

⁹ ERDOĞAN, s. 229-230

¹⁰ ERASLAN, Levent, **Sivil Toplum ve Eğitim (ESTK)**, Maya Akademi Yayınevi, Ekim 2011, Ankara, s. 13

¹¹ SAVRAN, s. 47

¹² YAYLA, Atilla, “**Siyasi Düşünceler Sözlüğü**”, Adres Yayınları, 2. Baskı, Ekim 2004,s. 206

çevre ve bilim teknoloji gibi pek çok alanda çalışmalar yürütüp ulusal veya uluslar arası alanda da faaliyet gösterebilirler.¹³

Sivil toplumun karşıtını oluşturan kelime bilindiği üzere askeri toplum değil siyasal toplum veya politik toplumdur. Politik toplum kavramından da basitçe devleti anlayabiliriz.¹⁴ Sivil toplum siyasal toplum şeklindeki ayırım kapitalizmin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır.¹⁵

Keane devlet ve sivil toplum arasındaki ayırma işaret eden üç farklı ana yaklaşım olduğundan bahseder. Analitik yaklaşımlar, söz konusu ayırımdan özel kurumlar veya toplumsal sistemler için bir nevi çözümleme aracı olarak faydalanmaya vurgu yapar.¹⁶ Devlet ve sivil toplum ikilisinin siyasal bir takım hedefler için destek olarak kullanıldığını savunan ikinci yaklaşımı oluştururken¹⁷ üçüncü yaklaşımda ise devlet ve sivil toplum arasındaki ayrılığın korunmasının önemi vurgulanırken söz konusu ayırımın normatif boyutu öne çıkarılmaktadır.¹⁸

Çaha'ya göre sivil toplum ideolojik topluma karşı tutum sergileyen, ideolojik toplumun toplumsal farklılık ve zenginliklere müsaade etmeyen yanını reddeden bir toplum modelini ifade etmektedir.¹⁹

Sivil toplum kavramının doğuşu devletin ortaya çıkmasıyla başlar. Modern öncesi dönemde, sivil toplum ve devlet aynı anlama geliyorken, Orta Çağ'dan itibaren kapitalizmin yükselişle birlikte sivil toplum devletten ayrılmaya hatta devletle çatışmaya başlamıştır. Bu ayrışma ve çatışmanın sebebiyse doğa halinden sonra ortaya çıkan devletin zamanla otoritesini artırıp, toplum için devlet yerine devlet için toplum anlayışına doğru yönelmesidir. Modern öncesi dönemde sağlanan yurttaş- devlet birlikteliği ve barışı, Orta Çağ'da ticaretin gelişmesiyle birlikte diğer bir deyişle paranın

¹³ ATAR, Yavuz, "Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum- Devlet Düalizmi", *Yeni Türkiye*, S. 18, 1997, s. 98

¹⁴ BELGE, Murat, "Sivil Toplum Nedir?", http://stk.bilgi.edu.tr/docs/belge_std_1.pdf, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, s. 1, 10.04.13

¹⁵ BUMİN, Kürşat, *Sivil Toplum ve Devlet*, Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi, İstanbul, 1981, s.11; YILMAZ, Murat, "Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri" *Yeni Türkiye*, S. 18, 1997, s. 369;

¹⁶ KEANE, John, "Giriş", *Sivil Toplum ve Devlet*, Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar, Ayrıntı Yayınları, Der: John Keane, Çev: Levent Köker, Aralık 1993, s. 25

¹⁷ KEANE, "Giriş", s. 34

¹⁸ KEANE, "Giriş", s. 39

¹⁹ ÇAHA, Ömer, "Sivil Toplum Üstüne", *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15

öneminin artmasıyla birlikte kırılmaya başlamış ve “devlet- tebaa” haline dönüşmüştür.²⁰

18. yüzyıldan itibaren iktidar artık ilahi değil dünyevi kaynaklı hale gelmeye başlamıştır, bu süreçte de sivil toplumun bağımsız hale gelmesinin önemli payı bulunmaktadır.²¹

Sivil toplumun oluşum ve gelişimi birçok faktörün durumuna bağlıdır. Bunlar anayasa’da devletin yapısı, işleyiş tarzı, toplumun yapısı, ülkenin ekonomik durumu gibi çeşitlilik gösterebilir.²² Sivil toplum her ne kadar anayasalcılık ile de hedeflenen devleti sınırlandırma gayesi içinde olsa da iktidarı ele geçirmek veya siyaseti bizzat yürütmek gibi bir amacı hedeflememektedir.²³ Batı toplumlarında ortaya çıkan ve güçlenen burjuvazi ile birlikte belirginleşen toplumsal sınıf sivil toplum düşüncesinin gelişimi anlamında katkı sağlarken, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannameşi ile bu gelişim hız kazanmıştır.²⁴

Sivil toplumun gelişmesine dolaylı olarak katkı sağlamış gelişmelere değinecek olursak; ekonomik liberalizmle birlikte siyasi liberalizmin gelişmesi ve bu gelişim ile birlikte genel oy hakkının yaygınlaşması, yurttaşlık bilincinin gelişmesi, örgütlenme hakkının tanınması gibi imkanları belirtmekte fayda olacaktır.²⁵

B. SİVİL TOPLUMUN YERİNE GETİRDİĞİ İŞLEVLER

Sivil toplum demokrasinin gerçek anlamda işlemlerini sağlayan bir mekanizmadır. Sivil toplumun görevi; devlete, devletin toplum için var olduğunu ve vekâletin yurttaştan alındığını hatırlatmaktır.²⁶ Sivil toplum varlığını sürdürebilmek için demokratik topluma ihtiyaç duyarken İdeal devlet diyebileceğimiz sivil toplumun gelişmesinin önünü açan devlet, her şeyden önce kutsal olanın kendisi değil, birey hak ve özgürlükleri olduğunun farkına varmış olan devlettir.²⁷ Bir ülkede demokrasinin kurulması, yerleşmesi

²⁰ YILMAZ, Murat, s. 368-372

²¹ BUMİN, Kürşat, s. 21

²² YILMAZ, Aytekin, s. 87

²³ YILDIRIM, İbrahim, **Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Ocak-2004, s. 48

²⁴ ONBAŞI, Funda, s. 14

²⁵ ONBAŞI, Funda, s. 14-15

²⁶ HOCAOĞLU, Durmuş, “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 106-108

²⁷ AKTAN, Coşkun Can, “Sivil Toplum İçin İdeal Devlet”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 190

ve gelişmesi sivil toplumun gelişip gelişmediğiyle yakından ilgilidir. Ayrıca özgürlükler de sivil toplumun gücüne bağlı olarak var olabilmektedir.²⁸

Toplumun parçası olan bireyler, kendilerini çeşitli ilgi ve çıkar alanlarının merkezi olarak gördükleri konularda, daha etkin olmayı sağlayacak dayanışmaya ulaşmak için aralarında birleşip sivil toplum kuruluşlarını oluştururlar. Bireyin esas olduğu bir toplumda, kişiler arasındaki eşitlik ön planda olduğundan ortak amacın çıkarı doğrultusunda çalışmak zorunluluğu ortaya çıkar. Oluşan bu kuruluşlar, seçim ve grev gibi yöntemlerin dışında, devletin ve yerel yönetimlerin temsilcileri ile iletişime geçerek ya da onlara baskı yaparak amaçlarına varmaya çalışırlar. Bireyin tek başına politikacıyla ya da iktidar temsilcisi ile pazarlığa girerek sorunları halletmeye çalışması yerine, bireylerin eşit katkı ve sorumlulukları ile kurulmuş sivil toplum kuruluşlarının bu görevi üstlenmesi daha doğru olacaktır.²⁹

Sivil toplum menfaatlerin savunulması adına bir ortam oluşmasını sağlarken, rayında işleyen bir sivil toplum daha çoğulcu ve katılımcı bir toplum olacaktır. Sivil toplum kuruluşları siyasal kurumlarla bağlantı halinde olduğundan halktan kopuk bir siyasetin önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca sivil toplum kuruluşları yeniliklere uyum sürecinde de destek sağlamaktadır.³⁰

Sivil toplum devletin karşısında toplum lehine bir muhalefet oluştururken, toplumun taleplerinin üst mercilere iletilmesini sağlar. Kamusal ahlak ilkeleri oluşturulması ve uygulanması konusunda da sivil topluma önemli görevler düşmektedir. Bunların dışında sivil toplum kuruluşlarının birbirleriyle etkileşime geçmeleriyle de demokratik bir tartışma ve dayanışma ortamı oluşmuş olacaktır.³¹

Sivil toplum kuruluşlarını sivil toplum içindeki konumunu sivil toplumun “meyveleri” olarak nitelendirmek mümkündür. Bu kuruluşlar içerisinde yer aldıkları toplumdan beslenerek, yine içerisinde yer aldıkları topluma yararlıklar sağlayan bir döngüyü oluşturmaktadırlar.³²

²⁸ YILMAZ, Aytakin, s. 89

²⁹ YERASİMOS, Stefanos, “Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 13

³⁰ ATAR, s. 99-100

³¹ GENÇKAYA, Ömer Faruk, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 104

³² YILDIRIM, Murat, “Sivil Toplum ve Devlet”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 27, No: 2, Aralık 2003, s. 226

Ş II. ALEXIS DE TOCQUEVILLE’NİN SİVİL TOPLUMA YAKLAŞIMI VE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Tam adı Alexis Charles Henri Maurice Clerel De Tocqueville’dir. 1805 yılında Verneuil’de dünyaya gelen Fransız düşünür meslek hayatına Versailles’da stajyer hakim olarak başlar. Görevi sırasında Amerika’daki hapishaneleri incelemek amacıyla bu ülkeye gider. Bu ziyaret onu günümüze kadar taşıyan kitabı “Amerika’da Demokrasi”nin kaleme alınmasına vesile olacaktır.³³

Tocqueville, aristokrat bir Norman ailesinin içinde büyümüştür. Aristokrasiden demokrasiye geçiş evresinin yaşandığı 1800’lü yılların başına tanıklık etmiş olan düşünür her iki rejimi de karşılaştırma fırsatını yakalamıştır. Her ne kadar aristokrat bir aileden gelse de, ülkesi Fransa’da yaşanan demokrasi ve eşitlik mücadelesine de kayıtsız kalamamıştır. Fransa’da sürekli tehditlerle karşılaşan ve kesintiye uğrayan demokrasinin aksine, Amerika’da barışçıl ve eksiksiz işleyen bir demokrasinin hüküm sürdüğünü gören düşünür bu farkın nelerden kaynaklandığını araştırmak ve bir karşılaştırma yapmak üzere Amerika’ya gider.³⁴

A. ALEXIS DE TOCQUEVILLE’İN GENEL OLARAK SİVİL TOPLUMA YAKLAŞIMI

Tocqueville Amerika’nın, doğup büyüdüğü Fransa’dan farklı ve olumlu yönlerinden bahsederken iki önemli duruma işaret etmiştir. Birincisi Fransa’daki monarşik egemenliğin aksine A.B.D.’de anaaysal demokrasinin hakim olması, ikincisi ise A.B.D.’de güçlü merkezi yönetim oluşturmak yerine yerinden yönetimlere önem verilip, gücün tek merkezde toplanmasının engellenmiş olmasıdır.³⁵ Her iki faktör de Amerika adına sivil toplum için gereken zemini hazırlamıştır.

Tocqueville; Amerikalıların karşılaştığı hemen her problemi bir vakıf veya dernek kurarak aşmaya çalıştığını gözlemlemiştir. Sivil toplum bilincinin bu denli gelişmiş olmasını da insanların aristokratik rejimlerdeki durumun aksine eşit olmaları sayesinde bir araya gelerek güçlenebileceklerini fark etmelerine ve devlete olan bağımlılığını böylece azaltmış olmalarına bağlamaktadır.³⁶

³³ TOCQUEVILLE, Alexis De, **Amerika’da Demokrasi**, Çev. İhsan Sezal- Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, 1994, s. 13

³⁴ TOCQUEVILLE, s. 28-35

³⁵ SCHMİDT, Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, 1. Basım, Ekim-2001, s. 79

³⁶ TAMER, s. 98-99

Tocqueville'e göre sivil toplum “çoğulcu örgütlenmeler sistemi” diyebileceğimiz ve ihtiyaçlara çözüm bulabilmek, devletin baskıcı davrandığı durumlarda müdahale edebilmek, demokrasinin korunmasını sağlamak gibi faaliyetleri içeren esasen toplumun kendini korumak adına oluşturduğu bir güvencedir.³⁷ Ona göre sivil toplumun amacı bir düşünceyi yaymak ve güçlendirmektir.³⁸

B. ALEXIS DE TOCQUEVILLE’NİN SİVİL TOPLUM KAVRAMINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Tocqueville, devletin yalnızca özgürlük ve eşitliğe önem vermesini yeterli görmez aynı zamanda sivil toplumun oluşmasına da ortam sağlaması gerektiğini ifade eder.³⁹ Çünkü ona göre örgütlenme özgürlüğü bireysel özgürlükler kadar önemlidir. Hatta öyle ki örgütlenme özgürlüğüne yapılacak bir müdahalenin toplumu da derinden sarsacağını ifade etmiştir.⁴⁰

Tocqueville’in Amerika’da gördüğü örgütlenme biçimini o zamanın⁴¹ Avrupa’sından ayıran önemli farklar vardır. Örneğin; Amerika’da azınlıkta kalan kesim diğerlerine kendilerinin de var olduğunu göstermek ve güçlerini ortaya koymak için bir araya gelirken Avrupa’ya baktığımızda çoğunluğun karşısında kendini ezilmiş hisseden ve buna karşı mücadele etme yolunu seçen bir örgütlenme dikkati çekiyor. Avrupa’da bir araya gelen insanların yaptıkları tartışmaların sonuçları hayata geçirilemezken Amerika’da olumlu, umutlu ve barışçı bir örgütlenme alanı kendini gösterir.⁴²

Tocqueville sivil toplumun demokrasi için vazgeçilmez olduğunun altını çizmiş ve demokrasinin ihtiyacı olan toplumun güveni, eşitliği ve toplumla uzlaşmanın sivil toplum sayesinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ayrıca sivil toplum kavramını; devletten, siyasi partiler ve yerel yönetimler gibi siyasetle iç içe kurumlardan ayırmak suretiyle ayrı bir örgütlenme alanı olarak ifade etmiştir.⁴³

³⁷ YETİŞ, Mehmet, “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No.87, Ekim-2005, s. 14

³⁸ TOCQUEVILLE, s. 84

³⁹ DOĞAN, İlyas, **Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler**, Barış Platin Kitabevi, 2. Baskı, 2009, s. 141

⁴⁰ TOCQUEVILLE, s. 86

⁴¹ *Tocqueville’in “Amerika’da Demokrasi” kitabını yazdığı tarihten yola çıkacak olursak 1800’lü yılların başı diyebiliriz.*

⁴² TOCQUEVILLE, s. 86

⁴³ TAMER, s. 100

Tocqueville devletin merkezileşmesinin özgürlükleri sınırlandıracağını savunmaktadır. Ona göre otoriter bir devletin müdahale edebileceği alanlar ne kadar geniş olursa, birey özgürlükleri de o kadar daralmaktadır. Birey özgürlükleriyle birlikte örgütlenme özgürlüğü de devletin baskısı altında ezilmeye mahkum olacaktır.⁴⁴

Sivil toplumda gönüllülüğün esas olduğunu vurgulayan Tocqueville'e göre hemen her konuda örgütlenmek mümkün olduğundan dolayı ülke ekonomisinin gelişmesinde dahi sivil toplumun payı büyüktür.⁴⁵

1. DEMOKRASİ İÇİN SİVİL TOPLUMUN ÖNEMİ

Tocqueville; kitabı “Amerika’da Demokrasi”de Amerika Birleşik Devletleri’nin aristokrasi gibi totaliter veya otoriter bir rejim yerine demokrasiyi benimsediğini ve bunu da sivil toplumun desteğiyle sürdürmeye çalıştığını belirtir. Bu gelişimi de oraya yerleşen göçmenlerin durumundan yola çıkarak açıklamaya çalışır. Amerika bilindiği üzere keşfedilmesinin ardından güçlü Avrupa ülkelerinin sömürgesi olarak tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır. Yeni Dünya diye de adlandırılan bu kıtaya gelen göçmenler çeşitli sebeplerden ötürü ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Fakirliğin yanı sıra başka bir takım sıkıntılar içinde olan insanlar yerleşmeye başladıkları bu toprakları benzer sebeplerle vatanlarından sürülmüş diğer insanlarla paylaşmışlardır. Bu şekilde başlayan yerleşim süreci sırasında kimsenin birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük kurma çabası olmamıştır.

O dönemde Avrupa’da uygulanan mülkiyete dayalı aristokrasi kabul edilemez olarak görülmüş ve bu nedenle de reddedilmiştir. Bu düşüncenin gelişmesinde rol oynayan etkenlerden biri insanların eşit olduğunun benimsenmesi iken, diğer etken aristokrasinin gücünü topraktan alan bir rejim olmasıyla ilişkilidir. Şöyle ki; göçlerle gelen insanların başlattığı tarım faaliyetlerine kadar işlenmemiş olan Amerika topraklarından alınabilecek verimin düşük olması diğer bir deyişle, toprağın sadece bakıcısına yetecek kadar gelir getirmesi toprak üzerinden hem mülk sahibinin hem çalışanın geçimini sağlamasını imkansız hale getirmektedir.⁴⁶

Aristokrasinin yönetim biçimi olarak benimsendiği bir ülkede, ülkenin her türlü işiyle ilgilenenler tahmin edilebileceği gibi aristokrat yani zengin, imtiyazlı olan kesimdir. Bu durumda sıradan vatandaş için ülke yönetimine

⁴⁴ TAMER, s. 101

⁴⁵ TOCQUEVILLE, s. 172-174

⁴⁶ TOCQUEVILLE, s. 33

ilgi gösterme gereği ortadan kalkmış olur. Ancak demokraside durum farklıdır. Demokratik bir ülkede imtiyazlı kesim diye bir şey olmadığından herkes eşit derecede güçsüzdür. İşte bu noktada insanlar ancak bir araya gelerek güçlü olmayı başarabilmektedirler.⁴⁷

Demokrasinin bir gereği olan çoğunluğun egemenliği, önemli bir tehlikeyi doğurabilir. Tocqueville'e göre çoğunluğun egemenliği en mantıklı yol gibi görünse de bazen çoğunluğun istek ve eylemleri azınlıkta kalan kesime zarar verir hale gelebilir. Tocqueville bu durumu demokrasinin despotizme dönüşmesi başka bir deyişle çoğunluğun despotizmi olarak ifade etmiştir. Yasaların çoğunluğun seçtiği kimselerce çıkarılıp yine çoğunluğun seçtiği kimselerce uygulandığı bir ülkede azınlığın bütün bunlara boyun eğmekten başka çaresi kalmayacaktır.⁴⁸

Demokrasinin despotizme dönüşmesine yol açabilecek diğer faktör ise modernleşen toplumla ilgilidir. Modern toplum giderek bireylerin yalnızlaşıp içine kapandığı bir yöne doğru ilerlemektedir. Bu durumun toplum geleceği açısından tehlikelerine işaret eden Tocqueville bireyin yalnızlaşmasını "*bireyselleşme*" olarak ifade etmektedir. Bireyselleşme genel itibariyle özgür irade ve de kişinin kendi kararlarını kendi başına almasını ifade ederken, Tocqueville bu kavramı bireyin sosyal, siyasal konulara karşı ilgisizleşmesi ve de çoğunluğun aldığı kararlara uyum sağlamakla yetinmesi şeklinde olumsuz bir kavram olarak ifade etmektedir. Çoğunluğun aldığı kararlar her zaman doğru olmayabileceği gibi, hiçbir tepki bulunmadığı için keyfi uygulamalara da yol açabilecektir.⁴⁹

Tocqueville'e göre bu yeni despotizm daha önce benzeri görülmediği için sonuçlarının anlaşılması veya ortaya çıkarılması oldukça güçtür.⁵⁰ Tocqueville'nin bahsettiği türden bir despotizm, günümüz demokrasisinde çoğunluk iktidarının da sınırlarının olması ve azınlık kesimin katkıda bulunacağı hususların bulunduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir.⁵¹

Demokrasinin karşılaşılabileceği bir diğer tehlike de anarşizmdir. Tocqueville demokrasinin tanıdığı özgürlük alanının daha da genişletilmeye

⁴⁷ TOCQUEVILLE, s, 173

⁴⁸ GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım A.Ş., 9. Bası, İstanbul-2000, s. 252,253

⁴⁹ YETİŞ, s. 14

⁵⁰ KEANE, "Despotizm ve Demokrasi", s. 75

⁵¹ SCHMİDT, s. 89

çalışılması sonucu karşılaşılabilecek bu durumun, insanlardaki “*denge ve düzen duygusu*” sayesinde sorun olmaktan çıkacağını belirtmiştir.⁵²

Tocqueville demokrasinin zayıf taraflarına karşı korunmak adına sosyal yapı için olmazsa olmaz diyebileceğimiz “*ara yapılardan*” bahsetmektedir.⁵³ Bu da bizi sivil toplum olgusuna götürmektedir.

2. BİREYİ DEVLETE KARŞI KORUYAN SİVİL TOPLUM

Devletin sahip olduğu gücün kontrolünün sağlanması adına geliştirilmiş yöntemler vardır. Bunları kısaca anayasal devlet, düzenli seçimler ve kuvvetlerin ayrılığı olarak ifade edebiliriz. Tocqueville’e göre sivil toplum diğer bir önemli faktörü oluşturur. Ona göre sivil toplum devleti toplumsal ve siyasal açıdan sınırlandırır ve denetim altında tutan en etkili yöntemdir.⁵⁴

Keane’e göre sivil toplumu yok olmanın eşiğine getirecek olan tek partinin egemenliğinin benimsendiği yönetim şeklidir. Ona göre 1980’lerin Batı Avrupa’ında devlet ve özel şirketler tarafından tehdit edilen ve hareketleri kısıtlanan sivil toplum her şeye rağmen güçlenmeye devam etmektedir.⁵⁵

Tocqueville A.B.D.’de gördüğü sivil toplum kuruluşu yoğunluğundan övgüyle söz eder. Ona göre bu durum halkın kültürünün bir yansımasıdır.⁵⁶ Amerikalı aileler çocuklarını yetiştirirken onlara zorluklar karşısında mücadeleci olmayı ve karşılıklarına çıkan bir sorunla baş edemedikleri takdirde yardım istemeleri gerektiğini öğretirler.⁵⁷ Bu örnekten örgütlenmenin önemini kavramış bir toplumun, bunu yeni nesillere de aktarma gayreti içerisinde olduğunu anlayabiliriz.

Dernek kurma özgürlüğü ile basın özgürlüğü arasında yakın bir ilişki vardır. Toplumun sorunlar karşısında çözüm üretebilmesi, devlete karşı düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi ve tartışabilmesi basın organları yoluyla gerçekleşebilecektir.⁵⁸ Tocqueville’e göre bir düşünceyi ifade etmek ve yaymak üzere bir araya gelen insanların oluşturduğu örgüt basından bile güçlü bir etki yaratacaktır.⁵⁹

⁵² GÖZE, s. 252

⁵³ GÖZE, s. 255

⁵⁴ YETİŞ, s. 18

⁵⁵ KEANE, “Giriş”, s. 14

⁵⁶ DİNÇKOL, “Çoğunluk Tiranisine Karşı Bir Çözüm Yolu: Tocqueville’in Syasal Kuramı”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, C. 3, S. 5, 2004, s. 150

⁵⁷ TOCQUEVILLE, s. 83

⁵⁸ GÖZE, s. 256

⁵⁹ TOCQUEVILLE, s. 84

3. DEVLET, SİYASİ TOPLUM VE SİVİL TOPLUM

Tocqueville, sivil toplumu ilk kez ayrı bir örgütlenme alanı olarak ifade etmiştir.⁶⁰ Bireylerin tek başlarına büyük işleri başarabilmesinin demokratik rejimlerde pek mümkün olmadığından bahseden düşünür, böyle bir ülkede örgütlenmenin öneminin de yeterince kavranamamış olmasıyla birlikte ilkeliliğe dönüşün yaşanabileceğine işaret etmektedir.⁶¹

Tocqueville'in Amerika'da Demokrasi kitabında sivil toplum, siyasi toplum ve devlet şeklinde üçlü bir ayırım ortaya koyduğunu görürüz. Yani devletin dışında siyaset ile uğraşan bir toplumdaki söz eder. Ona göre siyaset ile ilgilenmek sadece devletin tekelinde olmamalıdır. Sivil toplumu da siyasi toplumu şekillendiren bir unsur olarak kabul etmektedir.⁶²

Tocqueville, siyasi örgütlerin devlete ve ülkeye faydalarından bahsederken örgütlenme hakkının konu yönünden sınırlandırılmasının fayda yerine zarar getireceğini savunmuştur. Kitabında sivil toplum kelimesine yer vermese de bu kavram için “*halkın kurduğu örgütler*” veya “*dernekler*” ifadelerini kullanmıştır. Ona göre, sivil toplum siyasi toplumun oluşmasının yolunu açarken siyasi toplum da sivil toplumun güçlenmesini sağlayacaktır.⁶³

4. SİVİL TOPLUMDAKİ GÖNÜLLÜLÜK ESASI

Tocqueville, Amerika'da insanların inandıkları bir fikir için destek aradıklarından ve bu amaçla bir araya geldiklerinden bahseder. Bir araya gelmekle birlikte bireylerin güçlendiğini ve fikirlerin dinlenebilir hale geldiğini ifade eden Tocqueville; gönüllülük esasının bu hususta önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴

Amerikalıların toplumun refahı için büyük özveride bulduklarını ifade eden Tocqueville insanların sahip oldukları özgür kurumlar ve sık sık kullandıkları politik haklar sayesinde yurttaş ve toplumun bir parçası olduklarını hatırladıklarını belirtir. Sahip olunan bu güçlü haklar da insanları birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Çünkü birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük veya ayrıcalığı olmayan insanlar daha kolay iletişim kurup daha kolay

⁶⁰ TAMER, s. 100

⁶¹ TOCQUEVILLE, s. 173

⁶² GÖNENÇ, Ayşenur Akpınar, “Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi”, <http://www.altkitap.net/sivil-toplum/>, s. 34, 10.04.2013, 13:00

⁶³ TOCQUEVILLE, s. 177-178

⁶⁴ TOCQUEVILLE, s. 174

uzlaşabileceklerdir.⁶⁵ Bu durumun da; gönüllülük esasının önemli olduğu sivil toplumda, örgütlenmenin önündeki engellerin kaldırılmasının ve hatta teşvik edilmesinin bir görünümü olduğunu kabul edebiliriz.

5. SİVİL TOPLUMUN EKONOMİK ETKİNLİKLERDEKİ FONKSİYONU

Tocqueville Amerika'daki derneklerdeki konu çeşitliliğine dikkat çeker ve hemen her konuda halkın örgütlenebildiğinden bahseder. Güvenlik, ahlaki, dini vb. meselelerin yanında ticaret ve endüstriyi geliştirmek gibi konular da dernek kurmaya vesile olabilir.⁶⁶

Devletin toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak amacıyla artırdığı görev ve hizmetleri; kendi güç ve otoritesini de artırırken, tüm ihtiyaçları önüne hazır olarak sunulan birey ise örgütlenmeye daha az gereksinim duyacaktır. Merkezileşen devletin özel sektörün alanına müdahale etmek suretiyle kendi otoritesini güçlendirmesinin sakıncalarına değinen Tocqueville, böyle bir durumda güçsüzleşen toplumun yaratıcılığının da zamanla yok olacağını savunmaktadır. Ticaret, üretim gibi alanların özel girişime bırakılmasının halkın zekasının güçlenmesine katkıda bulunacağına değinen düşünür, böylelikle devlete olan bağımlılığın da azalacağına işaret etmektedir.⁶⁷

5. BASININ SİVİL TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tocqueville, sivil toplum kuruluşlarının gazeteler tarafından desteklenmesinin, toplumdaki işbirliğinin sağlanabilmesi adına en kolay ve alışılabilir yöntem olduğunu savunur. 1800'lü yıllarda internetten söz edilemeyeceği için özellikle gazetelerin önemine değinen düşünür, gazetelerin farklı fikirleri içeren çeşitlerinin olmasının ve uzak bölgelere iletilebilmeleriyle birlikte; iletişimin geniş alanlar arasında sağlanması gibi özelliklerinin önemine vurgu yapar. Aynı sivil toplum kuruluşuna üye olan insanların, iletişim halinde olabilmek için aynı çevrede yaşamaları zorunluluğunu ortadan kaldıran da işte bu gazetelerin varlığıdır. Ona göre gazete tüm bu özellikleri sayesinde uygarlığın sürekliliğini sağlayacak yegane araçtır.⁶⁸

Tocqueville demokratik rejimlerde bireylerin güçsüzlüğüne vurgu yaparken bireylerin bir araya gelmesinin oldukça zor olduğunu ifade eder.

⁶⁵ TOCQUEVILLE, s. 171-172

⁶⁶ TOCQUEVILLE, s. 84

⁶⁷ TOCQUEVILLE, s. 174

⁶⁸ TOCQUEVILLE, s. 175

Güçsüz bireylerin durumunu karanlık içinde birbirini arayan insanlara benzeten Tocqueville gazeteleri ise onları bir araya getiren ve bir arada kalmalarını destekleyen unsur olarak görür. Ne var ki, basının insanları yanlış hedeflere yönlendirebilmesinin de mümkün olduğunu savunan Tocqueville, yine de sivil topluma sağlayacağı faydalarının zararlardan üstün geleceğine inanmaktadır. Nasıl ki sivil toplum demokrasiyi güçlendiren ve destekleyen bir faktör ise, gazeteler de sivil toplumun en büyük destekçisidir.⁶⁹

Günümüzde basın, çok daha çeşitli platformlarda karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu çeşitlilik içinde sivil toplumu güçlendirici ve destekleyici basının yanı sıra, amacından ayrılarak insanları belirli alanlara yönlendirmeye çalışan basın kuruluşları ile karşılaşmak da mümkündür. Özellikle ideolojik düşünceler taşıyan kesimler veya devlet tarafından maddi ve manevi bakımdan desteklenen bir basın- yayın kuruluşunun; tarafsızlığını koruyabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.⁷⁰

6. ANAYASAL DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM

Anayasal demokrasi kavramı çok basit bir biçimde “Anayasal şekilde örgütlenmiş demokratik devlet” şeklinde formüle edilebilir. Bu tanım çerçevesinde “anayasal demokrasi” kavramını açıklayabilmek için öncelikle “anayasal devlet” ve “demokratik devlet” kavramları üzerinde durmak gerekir.

Her anayasası olan devle “anayasal devlet” demek değildir. Siyasi iktidar büyük bir güç potansiyelini ifade eder. Dolayısıyla, siyasi iktidara sahip olanların her zaman siyasi iktidarı bu iktidara sahip olmayanlar aleyhine kullanma ihtimali vardır. İşte anayasal bir devlette anayasa, bireyleri siyasi iktidara karşı koruyan kurumsal bir kalkan işlevi görür. Bu tespitten yola çıkarak anayasal devlet; siyasi iktidarın, bireyi korumak amacıyla, “anayasacılık” prensiplerine uygun olarak kullanılması esasına dayanan devlet olarak tanımlanabilir. Demokratik devlet kavramı anayasal devlet’te siyasi iktidarın nasıl kullanılacağı sorusuna cevap arar. Bir anayasal devlette siyasi iktidar anayasacılık prensiplerine uygun olarak kullanılır. Demokratik devlet ise, daha çok; “Siyasi iktidar kimin tarafından kullanılır?” “Siyasi iktidar hangi kurallara göre el değiştirir?” sorularıyla ilgilidir. Tarih boyunca bu sorulara farklı cevaplar verilmiş ve bu cevaplar çerçevesinde farklı rejim biçimleri ortaya çıkmıştır. Demokrasi adını verdiğimiz rejimlerde siyasi iktidar halk adına, halk tarafından seçilen ve halka hesap veren yöneticiler

⁶⁹ TOCQUEVILLE, s. 176

⁷⁰ DİLİPAK, Abdurrahman, “Sivil Toplum”, *Yeni Türkiye*, S. 18, 1997, s. 66

tarafından kullanılır. Bir başka ifadeyle, demokratik bir devlette, siyasi iktidarı kullanacak olanlar seçimler yoluyla belirlenir ve siyasi iktidar gerektiğinde yine seçimler yoluyla barışçı bir biçimde el değiştirir. Bu tespitten de anlaşılacağı gibi, demokratik devlet açısından seçim ve ona bağlı kavramlar, örneğin siyasi partiler önem kazanır. Bu bağlamda iktidarın demokratik olarak elde edilmesi ve el değiştirmesi sivil toplumun anayasal garanti ile örgütlenme ve ifade hürriyetine sahip olmasına ve güçlü olmasına bağlıdır. Kısaca modern bir sivil toplumun kurumsallaşması temel sivil ve siyasal hakların garanti edilmesi şartına bağlı olacaktır. Bu haklar ise öte yandan ancak özgürlükçü bir anayasacılık ile mümkündür.⁷¹

SONUÇ

Sivil toplum kavramı günümüzdeki anlamı ve içeriğini alana dek çeşitli aşamalardan geçmiştir. İlk zamanlarda devlet sivil toplumla iç içe ve bir bütün olarak anılırken Ortaçağ'dan itibaren kapitalizmin yükselişiyle birlikte artık çatışma hali ortaya çıkmıştır.

Sivil toplum özel bireyler tarafından oluşturulan, devletten bağımsız, gönüllülük esasının benimsendiği ve belirli fikirlerin savunulmasına fırsat tanıyan platformlardır. Sivil toplumun en önemli fonksiyonu demokrasinin işleyişini desteklemektir. Günümüzdeki anlamıyla sivil toplum demokrasinin vazgeçilmez bir parçasıdır diyebiliriz. Halkın kendi kendisini yönettiği rejim olan demokrasinin halktan kopmadan sürdürülebilmesi yine halkın desteğiyle mümkün olabilecektir.

Sivil toplum ortak sivil menfaatlerin savunulmasını ve devletin baskısının azaltılmasını sağlayan bir mekanizmadır. Devletle toplum arasında bir köprü vazifesi görerek isteklerin veya fikirlerin meşru yollardan devlete iletilmesini sağlamakta görevlidir.

Alexis De Tocqueville; sivil toplumun önemini günümüzden yaklaşık iki yüz yıl önce vurgularken anayasal demokrasi rejimi var olduğu müddetçe sivil toplumun da var olacağını savunmuştur.

Amerika'ya giderek ülkesi Fransa'da yeni yeni kendini gösteren demokrasinin ihtiyaçlarını, zaafalarını ve güçlü yanlarını araştıran Alexis De Tocqueville, Fransa'da demokrasinin Amerika'daki kadar doğru uygulanamamasını Fransa'da eksik olan kontrol mekanizmasına bağlar.

⁷¹ Arato, Andrew, *Civil Society, Constitution and Legitimacy*, (Rowmand & Littlefield Publisher, 2000, New York, London), s.10

Bu mekanizma ise bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarıdır.

Tocqueville Amerika'da gördüğü olumlu hallerin bir çoğunu orada gelişmiş olan sivil toplum yapısına bağlamaktadır. Amerika'da benimsenen demokratik rejimin ortaya çıkış nedenlerini araştıran Tocqueville; oraya yerleşen insanların eşitliği esas alarak, mülkiyete dayalı aristokrasiyi reddettiklerini ortaya koymuştur. Eşit ve güçsüz olan bu bireyler, hemen her konuda bir sivil toplum kuruluşunun oluşturulmasına gayret göstermişlerdir. Bu durumu da her bir bireyin, ülkenin devamlılığı ve istikrarı için kendisini sorumlu olarak hissetmesine bağlayan Tocqueville; ülke sorunlarına duyarlı olan yurttaşların çok büyük yararlıklar sağlayabileceğini ifade etmiştir.

Tocqueville demokrasi, eşitlik, özgürlük gibi kavramlarla yakından ilgilenmesinin yanı sıra sivil toplum kavramının da günümüzdeki anlamına ulaşmasının önünü açan pek çok yenilikler ortaya atmıştır. Bunlardan en önemlisi; sivil toplumun demokrasinin güçlenmesi adına sağladığı destektir. Devletin sınırlarını aşmak suretiyle topluma olan baskısının artmasını engellemek de yine sivil toplumun görevleri arasındadır. Sivil toplumun devletten veya siyasi toplumdaki ayrı bir yerde olduğunu savunan Tocqueville, sivil toplumda gönüllülüğün esas olduğunu altını çizmiştir. Günümüzde de önemini iyi bildiği basın, sivil toplum üzerindeki etkisinden bahseden düşünür gazeteleri "*uygarlığın sürekliliğini sağlayacak*" en önemli araç olarak görmüştür.

Aradan geçen yıllara rağmen sivil toplumun hak ettiği noktada bulunmadığını söylemek mümkündür. Belki de devletin toplum için var olması gerektiği tam olarak idrak edilemediğinden, sivil toplum devlet tarafından bir tehlike olarak algılanmaktadır. Oysa sivil toplum tarafından desteklenen bir demokrasi, devleti ve ülkeyi ileriye taşıyacak en önemli etkidir.

BİBLİYOGRAFYA

AKTAN, Coşkun Can, “Sivil Toplum İçin İdeal Devlet”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 188-191.

ARATO, Andrew, *Civil Society, Constitution and Legitimacy*, (Rowmand & Littlefield Publisher, 2000, New York, London),

ATAR, Yavuz, “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum- Devlet Düalizmi”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 98- 101.

BELGE, Murat, “ Sivil Toplum Nedir?”,

http://stk.bilgi.edu.tr/docs/belge_std_1.pdf , İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, 10.04.2013, 13:00

BOLAY, S. Hayri, “Sivil Toplum ve Manası”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 7-8

BUMİN, Kürşat, **Sivil Toplum ve Devlet**, Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi, İstanbul, 1981

ÇAHA, Ömer, “Sivil Toplum Üstüne”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 9-22

DİLİPAK, Abdurrahman, “Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 65-67.

DİNÇKOL, Bihterin, “Çoğunluk Tiranisine Karşı Bir Çözüm Yolu: Tocqueville’nin Siyasal Kuramı”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, C. 3, S. 5, 2004

DOĞAN, İlyas, **Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler**, Barış Platin Kitabevi, 2. Baskı, 2009

ERASLAN, Levent, **Sivil Toplum ve Eğitim (ESTK)**, Maya Akademi Yayınevi, Ekim 2011, Ankara

ERDİNÇ, Tahsin, “ Alexis De Tocqueville ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri”, **Yeni Türkiye**, S.18, 1997

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, Eylül, 2012

GENÇKAYA, Ömer Faruk, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 102-105

GÖNENÇ, Ayşenur Akpınar, “Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi”, <http://www.altkitap.net/sivil-toplum/> , 10.04.2013, 13:00

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım A.Ş., 9. Bası, İstanbul-2000

HOCAOĞLU, Durmuş, “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 106-112

İNAÇ, Hüsamettin-ERDOĞAN, Selami, “Farklı Kuramsal Perspektifler Çerçevesinde Sivil Toplum Tartışmalarının Karşılıklı Analizi”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi**, S. 11, Ocak-2007

KEANE, John, “Despotizm ve Demokrasi”, **Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Der: John Keane, Çev: Levent Köker, Ayrıntı Yayınevi, Aralık 1993

KEANE, John, “Giriş”, **Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Ayrıntı Yayınları, Der: John Keane, Çev: Levent Köker, Aralık 1993

ONBAŞI, Funda, **Sivil Toplum**, L&M Yayınları, İstanbul, Ekim 2015

SAVRAN, Gülnur, “Sivil Toplumun Eleştirisi”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S: 5 Haziran- Temmuz 1984, s: 31-49

SAVRAN, Gülnur Acar, **Sivil Toplum ve Ötesi, Rousseau, Hegel, Marx**, Dipnot Yayınları, Ankara 2013

SCHMİDT, Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, 1. Basım, Ekim-2001

SELÇUK, Sami, **Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne**, Yeni Türkiye Yayınları, 1998

TAMER, Mine Gözübüyük, “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 1, Haziran-2010, s. 89-105

TOCQUEVILLE, Alexis De, **Amerika’da Demokrasi**, Çev. İhsan Sezal- Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, 1994

YAYLA, Atilla, **Siyasi Düşünceler Sözlüğü**, Adres Yayınları, 2. Baskı, Ekim-2004

YERASİMOS, Stefanos, “Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”,

Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2001

YETİŞ, Mehmet, “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No.87, Ekim-2005

YILDIRIM, İbrahim, **Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Ocak-2004

YILDIRIM, Murat, “Sivil Toplum ve Devlet”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 27, No: 2, Aralık 2003, s. 226-242

YILMAZ, Aytakin, “Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997, s. 86-97

YILMAZ, Murat, “Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri” **Yeni Türkiye**, S. 18, 1997

